

Ο ΤΣΑΡΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΔΟΥΣΑΝ ΚΑΙ ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Αἱ σχέσεις τῆς Σερβίας μετὰ τοῦ Ἀγίου Ὁρους ἀνεπτύχθησαν στενότεραι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἰδρύσεως τοῦ Κράτους τῶν Νεμανιδῶν. Ὁ Στέφανος Νεμάνια, ὁ ἰδρυτὴς τῆς δυναστείας αὐτῆς, ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῆς ὁποίας ἡ Σερβία ἐγνώρισε τὴν πλέον λαμπρὰν περίοδον τῆς μεσαιωνικῆς τῆς ἱστορίας, παραιτηθεὶς τοῦ θρόνου του καὶ ἀναλαβὼν τὸ μοναστικὸν τριβῶνιον μετέβη εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ἔνθα εὗρίσκετο ἤδη ὁ υἱὸς του ὁ γνωστὸς Ἅγιος Σάββας τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐπιθυμία ἀμφοτέρων ὅπως ἰδρῦσουν ἐκεῖ μίαν σερβικὴν μονὴν ἐπραγματοποιήθη ταχέως ὅταν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Γ' τοὺς ἐχορήγησε τὸ 1198 τὴν εἰς ἐρειπιώδη κατάστασιν καὶ παντελῇ ἐρήμωσιν εὐρισκομένην τότε μονὴν τοῦ Χελανδαρίου, ἡ ὁποία ἐπέπρωτο τόσον νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν Σέρβων καὶ τῶν Σλάβων ἐν γένει ἐπὶ αἰῶνας ὁλοκλήρους¹.

Ἐξ ὅλων ὅμως τῶν Νεμανιδῶν ὁ Στέφανος Οὐρέσις Δ', γνωστὸς κυρίως ὡς Στέφανος Δουσάν (1331 – 1355), ἐπέδειξε μεγαλυτέραν γενναιοδορίαν πρὸς τὰς ἀγιορειτικὰς μονάς. Ἡ τοιαύτη πολιτικὴ τοῦ Στεφάνου Δουσάν ὑπηγορευέτο ὅχι μόνον ὑπὸ τῶν στενῶν δεσμῶν οἱ ὅποιοι ὑφίσταντο μεταξὺ τῶν Νεμανιδῶν καὶ τοῦ Ἀγίου Ὁρους, καὶ τοὺς ὁποίους ὁ Δουσάν ἐκαλλιέργησεν ἀκόμη περισσότερον², ἀλλὰ ἐπίσης ὑπὸ τῆς σφοδρᾶς ἐπιθυμίας του, ὅπως ἐξασφαλίσῃ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου. Ὅταν ὁ Σέρβος αὐτὸς ἡγεμὼν συνεπλήρωσε τὴν κατάληψιν τῆς Μακεδονίας καὶ ἤρχισε

¹ Βλ. G. Ilinski, Značenje Afona v istorii slavianskoj pismennosti, Žurnal Minist. Narodn. Prosvěšćenija, νέα σειρά, 18 (1908), 1 – 41. N. Smirnov, Značaj Afona u istoriji srpske crkve, Crkva i Život, 1 (1922), ἀρ. 5 καὶ 6. M. Vasić, L'hésychasme dans l'église et l'art des Serbes, Recueil Uspenski (Παρίσι 1930), I, 110 – 123.

² Τὰ ὑπὲρ τῆς μονῆς Χελανδαρίου ἐγγραφα τοῦ Δουσάν βλ. ἐν St. Novaković, Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka (Βελιγράδιον 1912), 402 κῆξ. B. Korabiev, Actes slaves de Chilandar (Πετρούπολις 1915), 457 κῆξ. καὶ A. Solovjev, Odabrani spomenici srpskog prava od XII do kraja XV veka (Βελιγράδιον 1926), 122 κῆξ. Πρὸς τὸν κατάλογον τῶν ὑπὲρ τοῦ Χελανδαρίου χρυσοβοῦλλων τοῦ Δουσάν ἐν T. Florinski, Južnye Slavjane i Vizantija vo vtoroj četverti XIV veka (Πετρούπολις 1882), II, 137, σημ. 4.

νὰ σκέπτεται περὶ τῆς δημιουργίας ἑνὸς βυζαντινο-σερβικοῦ κράτους ὑπ' αὐτόν, καὶ ἀκόμη περὶ καταλήψεως αὐτοῦ τούτου τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου, διέγνωνσε καθαρῶς ὅτι, διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ σχέδιά του, ἐχρειάζετο τὴν ὑποστήριξιν τῶν Ἑλλήνων ἀρχόντων καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου εἰς τὰς καταληφθείσας ἐπαρχίας. Διότι ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἐξουσίας του ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου θὰ ἐσήμαινε ὅχι μόνον μίαν *de facto* ἀναγνώρισιν καὶ ὑποστήριξιν τοῦ Σέρβου ἡγεμόνος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων τοῦ κράτους του, ἀλλὰ ἐπίσης θὰ ἔδιδε καὶ θρησκευτικὴν τινα χροιάν εἰς τὴν ἀρχὴν του. Οὕτως, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὁ Δουσάν ἐξεδήλωσε γενναϊόδωρα αἰσθήματα πρὸς τὰς ἐν Μακεδονίᾳ μονάς, ὡς π.χ. τὴν μονὴν Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου παρὰ τὰς Σέρρας, τὴν μονὴν τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας παρὰ τὴν Ζίχναν κ.ἄ.¹

Τὸ Ἅγιον Ὄρος, τὸ μέγα αὐτὸ κέντρον τοῦ Ὁρθοδόξου Χριστιανισμοῦ, τὸ ὁποῖον ἐξήσκει τοσαύτην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ ὅλων τῶν ὀρθοδόξων λαῶν, δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ προσελκύσῃ τὴν ἰδιαιτέραν προσοχὴν τοῦ Σέρβου ἡγεμόνος. Ἀφ' ἑτέρου ἡ καταστροφὴ τὴν ὁποίαν ἐπέφερεν ἡ κάθοδος τῶν Σέρβων εἰς τὰς ἀγιορειτικὰς περιουσίας² καὶ ἡ οἰκιοποίησις πολλῶν ἐξ αὐτῶν ὑπὸ τῶν κατακτητῶν³, ἠνάγκασαν τοὺς Ἀθωνίτας μοναχοὺς νὰ ἀναγνωρίσουν τὸν ἰσχυρὸν κατακτητὴν καὶ ἔλθουν εἰς διαπραγματεύσεις μετ' αὐτοῦ μὲ σκοπὸν ὅπως ἐξασφαλίσουν τὴν ἐπικύρωσιν τῶν προνομίων των καὶ τὴν ἀκεραιότητα τῆς κτηματικῆς των περιουσίας τῆς εὐρισκομένης εἰς τὰ σερβοκρατούμενα ἐδάφη.

Οὕτως, εὐθὺς μετὰ τὴν πτώσιν τῶν Σερρῶν (24 Σεπτεμβρίου 1345)⁴, ἡ ὁποία ἐπεσφράγισε τὴν κατάκτησιν τῆς Μακεδονίας ὑπὸ τῶν Σέρβων, ἀπέστειλεν ὁ Δουσάν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος τὸν λογοθέτην του Χρυσόν. Καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος ὁ Δουσάν εἰς χρυσόβουλλόν του, τὸ ὁποῖον ἀποτε-

¹ Βλ. A. Solovjev - V. Mošin, Grčke povelje srpskih vladara (Βελιγράδιον 1936), 2 - 17, 18 - 21 καὶ 174 - 187. Πρβλ. M. Orbini, Il regno de gli Slavi (Πέξαρο 1601), 260 καὶ T. Florinskij, "Ενθ" ἀν., II, 116 κέξ.

² Βλ. Solovjev - Mošin, "Ενθ" ἀν., 58· 71 κέξ., 88· 48 κέξ., 98· 43 κέξ. Περὶ ἐπιθέσεως τῶν Σέρβων κατὰ τοῦ Ἁγίου Ὄρους βλ. V. Laurent, Xeropotamou et Saint-Paul. Histoire et légende à l'Athos, Revue historique du sud-est européen, 22 (1945), 280 καὶ 284. Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges (Μόναχον 1948), 63· 7.

³ Ἡ κατοχὴ πολλῶν ἀγιορειτικῶν γαιῶν ὑπὸ τῶν Σέρβων κατακτητῶν ἀναφέρεται εἰς σύγχρονα ἔγγραφα. Βλ. Solovjev - Mošin, "Ενθ" ἀν., 32· 43 - 47 καὶ L. Petit, Actes grecs de Chilandar (Πετρούπολις 1911), 334. Πρβλ. P. Lemerle, Philippines et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine (Παρίσιοι 1945), 238 - 239. Τοῦ αὐτοῦ, Actes de Kutlumus (Παρίσιοι 1945), 229.

⁴ Βλ. A. Solovjev, Car Dušan u Serezu, Jugosl. istor. časopis, 1 (1935), 472 - 477.

λεῖ τὴν μόνην πηγὴν μας διὰ τὰ γεγονότα αὐτά, σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς τοῦ Χρυσοῦ ἦτο νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς «ὅπως συνεχῶς ποιῶσιν ὑπὲρ ἐμοῦ [δηλ. τοῦ Δουσάν] πρὸς Θεὸν ἐντεύξεις καὶ ἱκεσίας ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς δηλονότι τῶν ἐν τῷ βίῳ τοῦτω ἡμαρτημένων μοι· εἴτα, καὶ ἵνα μνημονεύωσιν ἐν ἀπάσαις ταῖς ἐν αὐτῷ σεβασμίαις μοναῖς, ἐν τε τοῖς κελλίοις καὶ ἡσυχαστηρίοις καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν καθ' ὅλον τὸ τοιοῦτον ἅγιον ὄρος»¹. Ἀναμφιβόλως τοῦτο ὑπονοεῖ ὅτι ὁ Δουσάν εἶχε ζητήσῃ ἀπὸ τοὺς Ἀθωνίτας ἐπίσημον ἀναγνώρισιν. Ὅταν δὲ οἱ μοναχοὶ ἀνεγνώρισαν τὸν νέον κύριόν των ὁ Δουσάν ἀπέλυσε κατὰ μῆνα Νοέμβριον τοῦ 1345 χρυσόβουλλον² ἀπευθυνόμενον πρὸς ὅλας τὰς μονὰς τοῦ Ἀθω, διὰ τοῦ ὁποίου ἐχορήγει τὰ ἐξῆς αἰτηθέντα προνόμια :

1. Νὰ μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος πρὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ Δουσάν εἰς τὰς λειτουργίας των³.

2. Νὰ διοικῆται τὸ Ἅγιον Ὄρος συμφώνως μὲ τὰς παλαιὰς διατάξεις καὶ τὰ ἔθιμα αὐτῆς τῆς μοναστικῆς κοινότητος.

3. Νὰ ἐπανέλθουν ὅλα τὰ εὐρισκόμενα ἀθωνικὰ κτήματα περὶ τὴν Καλαμαριάν, τὸν ποταμὸν Στρυμόνα καὶ ἀλλαχοῦ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ οὐδέποτε εἰς τὸ μέλλον νὰ δίδωνται τοιαῦτα κτήματα εἰς τοὺς Σέρβους⁴.

¹ Βλ. Solovjev - Mošin, "Ενθ' ἀν., 30. Ὁ Μιχαὴλ Λάσκαρις ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι πρῶτοι οἱ Ἀθωνῖται προσῆλθον εἰς τὸν Δουσάν ἐπιθυμοῦντες ἐπικύρωσιν τῶν προνομίων των ἀπὸ τὸν νέον κύριόν των καὶ κατόπιν τούτου ἀπέστειλε εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος αὐτὸς τὸν λογοθέτην του Χρυσόν (βλ. M. Lascaris, Vatopedskata gramota na car Ivan Asenja II [Σόφια 1930], 32-33 καὶ Actes serbes de Vatopedi, Byzantinoslavica, 6 [1935-1936], 167). Τὴν αὐτὴν γνώμην φαίνεται νὰ συμμερίζεται καὶ ὁ St. Binon (Les origines légendaires et l'histoire de Xeropotamou et de Saint-Paul de l'Athos [Λουβαῖν 1942], 302). Ἡ πιθανὴ αὐτὴ γνώμη ὁμως παραμένει ἀπλὴ ὑπόθεσις ἐφ' ὅσον στερούμεθα πηγῶν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ζητήματος.

² Βλ. Solovjev - Mošin, "Ενθ' ἀν., 30 κέξ. Περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ χρυσοβούλλου αὐτοῦ συνηγορεῖ καὶ ἡ μνεία περὶ αὐτοῦ εἰς ἄλλο χρυσόβουλλον τοῦ Δουσάν ὑπὲρ τῆς μονῆς Ἰβήρων (αὐτόθι, 38· 6-12).

³ Αὐτὴ ἡ παραχώρησις φαίνεται παράξενος. Πιθανὴν ἐξήγησιν ἔδωκεν ὁ A. Solovjev (Arhiv za pravne i društvene nauke, 28 [1929], 471), ὁ ὁποῖος ἔγραψεν ὅτι «ὁ Δουσάν, ἂν καὶ εὕρισκετο εἰς πόλεμον μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ὠνεύετο τὴν ἀνάληψιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τίτλου, ἐν τούτοις ἀνεγνώριζε ἡθικὴν τινα ἐξουσίαν τοῦ νομίμου αὐτοκράτορος, τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου». Κατὰ δὲ τὸν M. Λάσκαριν (Byzantinoslavica, 6 [1935-1936], 167-168), αὐτὴ ἡ παραχώρησις εἶναι νοητὴ ἐφ' ὅσον ὁ Δουσάν δὲν εἶχεν ἀνακηρυχθῇ ἀκόμη αὐτοκράτωρ.

⁴ Εἰς ἄλλο ἀντίγραφον τοῦ χρυσοβούλλου αὐτοῦ εὑρεθὲν εἰς τὴν μόνην τῆς Μεγίστης Λαύρας καὶ δημοσιευθὲν ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Εὐμορφοπούλου Λαυριώτου ἡ παρὰγραφος αὐτὴ παραλείπεται (βλ. Ἀλ. Εὐμορφοπούλου Λαυριώτου,

4. Νὰ ἀπαλλαγῶν ὅλα τὰ κτήματα τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους τῶν φόρων καὶ τῶν ἀγγαρειῶν.

5. Νὰ διοικῆται ἡ πόλις τῆς Ἱερισσοῦ ὅχι ὑπὸ μιᾶς κεφαλῆς διορισθείσης ὑπὸ τοῦ Σέρβου ἡγεμόνος, ἀλλὰ ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς καὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους.

6. Τὰ ἀγιορειτικὰ πλοιάρια νὰ ἔχουν δικαίωμα ἀλιείας εἰς τὸν Στρουμόνα, χωρὶς νὰ πληρῶνουν φόρον.

7. Νὰ ἀπαγορευθῇ ἡ ἀπογραφὴ κτημάτων ἀπὸ τὰς ἀρχὰς διὰ φορολογικοὺς σκοποὺς εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ τὴν Ἱερισσό.

Αὐτὸ τὸ «γενικὸν χρυσόβουλλον», τὸ ὁποῖον ἀπεκάλεσεν ὁ Μ. Λάσκαρις «καταστατικὸν χάρτην τοῦ Ἁγίου Ὄρους κατὰ τὴν περιόδον τῆς Σερβοκρατίας»¹, δεικνύει καθαρῶς ὅτι οἱ Ἀθωνῖται ἀνεγνώρισαν τὸν Στέφανον Δουσάν καὶ ὡς ἀντάλλαγμα ἔλαβον τὰ ἀνωτέρω προνόμια τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν ἐγγύησιν τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἀκεραιότητος τῶν μονῶν των. Τὸ χρυσόβουλλον αὐτὸ δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ καλύψῃ ὅλα τὰ ζητήματα τῶν μονῶν. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον μικρὸν μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τοῦ «γενικοῦ χρυσοβούλλου» ἐξέδωκεν ὁ Δουσάν, τῇ παρακλήσει αὐτῶν τούτων τῶν μοναχῶν, ἰδιαίτερα χρυσόβουλλα διὰ τὰς διαφόρους μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Μέχρι σήμερον δύο μόνον ἐξ αὐτῶν, ἀπολυθέντα κατὰ μῆνα Ἰανουάριον τοῦ 1346 μᾶς εἶναι γνωστά· τὸ ἐν ὑπὲρ τῆς μονῆς Φιλοθέου² καὶ τὸ ἄλλο ὑπὲρ τῆς μονῆς Ἰβήρων³.

Ἄν καὶ οἱ Ἀθωνῖται μοναχοὶ ἐξ ἀνάγκης ἀνεγνώρισαν τὴν σερβικὴν κυριαρχίαν, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐπεθύμουν νὰ διατηρήσουν καλὰς σχέσεις μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Μόνον οὕτω δύναται νὰ ἐννοηθῇ διατὶ ἐζήτησαν τὸ δικαίωμα νὰ μνημονεύουν πρῶτον εἰς τὰς λειτουργίας των τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου. Ταχέως ὁμως ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο ἀδύνατον δι' αὐτοὺς νὰ διατηρήσουν ἀγαθὰς σχέσεις μὲ τὴν Κωνσταντινού-

¹ Ἡ ἐν Ἀθῶν ἱερὰ μονὴ Μεγίστη Λαύρα καὶ αἱ πρὸς αὐτὴν αὐτοκρατορικαὶ δωρεαὶ καὶ προνόμια. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλλήν. Φιλ. Σύλλογος, 29 [1902 - 1905], 119 - 120). Κατὰ τὸν St. Binon τὸ ἀντίγραφον τῆς Λαύρας «offre à nos yeux plus de garanties d'authenticité» καὶ συνεπῶς ἡ παράγραφος περὶ τῆς ἐξώσεως τῶν Σέρβων εἶναι μεταγενεστέρα παρεμβολή (βλ. St. Binon, Deux contributions importants à l'histoire de la Sainte Montagne, Revue d'histoire ecclésiastique, 34 [1938], 301).

² M. Lascaris, Actes serbes de Vatopedi, Byzantinoslavica, 6 (1935 - 1936), 167.

³ Ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ Μ. Λάσκαρι, ἀλλὰ παρέμεινε, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἀκόμη ἀνέκδοτον. (βλ. M. Lascaris, Revue intern. des études balkaniques, 3 [1936 - 1937], 269).

⁴ Solovjev - Mošin, Ἐνθ' ἀν., 36 - 41.

πολιν καὶ τὸν Δουσάν συγχρόνως. Μὴ δυνάμενοι νὰ πράξουν ἄλλως, λόγῳ τῆς θέσεώς των, συνέδεσαν τὴν τύχην των μετὰ τῶν Σέρβων. Ἀνεγνώρισαν τὸ ὑπὸ τοῦ Δουσάν ἰδρυθὲν Σερβικὸν Πατριαρχεῖον, τὸ ὁποῖον ταχέως ἀφωρίσθη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἔπεμψαν ἀντιπροσωπείαν μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Προῶτον των εἰς τὴν γενικὴν συνέλευσιν τὴν συγκληθεῖσαν τὴν 14ην Ἀπριλίου τοῦ 1346 εἰς τὰ Σκόπια, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐστέρφη ὁ Δουσάν τσάρος «Σερβίας καὶ Ῥωμανίας»¹. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ αὐτοῦ τοῦ σημαντικοῦ γεγονότος διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς μεσαιωνικῆς Σερβίας ἐξέδωσεν ὁ Δουσάν ἀριθμὸν τινα χρυσοβούλλων ὑπὲρ τῶν μονῶν τοῦ Ἀθῶ². Τῇ παρακλήσει τῶν ἰδίων μοναχῶν ἐπεκύρωσεν ὁ Σέρβος ἡγεμὼν τὰ παλαιὰ των προνόμια, ἐχορήγησε μερικὰ νέα καὶ ἡγγυήθη ἀκόμη μίαν φορὰν τὴν ἀσυδοσίαν των.

Διὰ νὰ παγιώσῃ δὲ τὴν φιλίαν του μετὰ τῶν Ἀθωνιτῶν καὶ πραγμα-

¹ Βλ. St. Novaković, Zakonik Stefana Dušana (Βελιγράδιον 1898), 5. Προβλ. N. Radojčić, Srpski državni sabori u srednjem veku (Βελιγράδιον 1940), 124 - 125.

² Ἐξ αὐτῶν γνωρίζομεν τὰ ἐξῆς περιλαμβανόμενα εἰς τὴν ἐκδοσιν τῶν Solovjev-Mošin ("Ενθ' ἀν., 42 κξ), VII. Ἰβήρων ('Απρ. 1346), VIII. Φιλοθέου ('Απρ. 1346), IX. Ζωγράφου ('Απρ. 1346), XI. Βατοπεδίου (Μαΐου 1346), XII. Ξηροποτάμου ('Απρ. - Μαΐου 1346), XIV. Ἑσφιγμένου ('Απρ. 1346 - Δεκ. 1347). Τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῶν χρυσοβούλλων αὐτῶν ἐγένετο ἀντικείμενον πολλῶν συζητήσεων. Κατὰ τὸν D. Anastasijević (Byzantion, 12 [1937], 631 καὶ Esfigmeniskie akty cara Dušana, Annales de l'Institut Kondakov, 10 [1938], 58) τὸ ὑπ' ἀριθ. XIV ὑπὲρ τῆς μονῆς Ἑσφιγμένου δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Δουσάν, ἀλλὰ εἶναι βυζαντινὸν ἀπολυθὲν ὑπὸ Ἀνδρονίκου Β', ἐνθ' κατὰ τὸν St. Binon ("Ενθ' ἀν., 309) πρόκειται περὶ πλαστοῦ. Ὁ St. Binon ("Ενθ' ἀν., 304, 307 - 308, 311 καὶ Les origines légentaires, 122) θεωρεῖ ἐπίσης πλαστὸν τὸ ὑπ' ἀριθ. XI ὑπὲρ τῆς μονῆς Βατοπεδίου, καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. VII ('Ιβήρων), VIII (Φιλοθέου), XII (Ξηροποτάμου), XIII ('Εσφιγμένου) ἔχουν διασωθῇ εἰς ὑποπτον μορφὴν. Κατὰ τὸν D. Anastasijević (Byzantion, 12 [1937], 637) τὸ ὑπ' ἀριθ. XIII ἔχει λανθασμένως χρονολογηθῇ ὑπὸ τῶν A. Solovjev καὶ V. Mošin ("Ενθ' ἀν., 94) καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἐσωτερικῶν στοιχείων καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀπελύθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1348. Εἰς μεταγενέστερον δημοσίευσμά του ὁ V. Mošin ἀπέρριψε τὴν θεωρίαν τοῦ Anastasijević καὶ ὑπεστήριξε τὴν παλαιὰν ἄποψιν ὅτι δηλ. τὸ χρυσοβούλλον ἐξεδόθη εἰς τὴν ἐν Σκοπίοις γενικὴν συνέλευσιν τὸ 1346 (βλ. V. Mošin, Akti iz svetogorskih arhiva, Spomenik Srpsk. Kralj. Akad., 91 [1939], 252, σημ. 8). Ὁ V. Mošin ("Ενθ' ἀν., 227, σημ. 32) ἐξέφρασεν ἐπίσης τὴν γνώμην ὅτι τὸ ὑπ' ἀριθ. IX (Ζωγράφου) δὲν εἶναι τὸ πρωτότυπον ἀλλὰ «πιθανῶς ἀντίγραφον ἢ πλαστὸν». Περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐκδόσεως χρυσοβούλλων εἰς τὰς γενικὰς συνελεύσεις (sabor) εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Σερβίαν βλ. A. Solovjev, Dva priloga proučavanu Dušanove države, Glasnik Skop. Naučn. Društva, 2 (1926), 25 - 46 καὶ T. Taranovski, Istorija srpskog prava u nemanjičkoj državi (Βελιγράδιον 1931), I, 175.

τοποίησιν παλαιὸν πόθον ὅπως ἴδῃ τὸν τόπον ἐνθα ὁ πρόγονός του Στέφανος Νεμάνια, ὁ περικλεῆς Ἅγιος Συμεὼν τῶν Σέρβων, διῆλθε τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του, ἀπεφάσισεν ὁ Δουσάν ὅπως ἐπισκεφθῇ τὸ Ἅγιον Ὅρος αὐτοπροσώπως.

Οὕτω, τὸ 1347, ὁ Σέρβος ἡγεμὼν ἀφίχθη μετὰ τῆς συζύγου του Ἑλένης καὶ τοῦ υἱοῦ του Οὕρεσι εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος, προσκομίζων πολύτιμα δῶρα τὰ ὁποῖα προσέφερεν εἰς τὰς διαφόρους μονάς¹. Τὸ ἄβατον², ἡ ἀρχαιόθεν ἐν τῇ πολιτείᾳ τοῦ Ἀθῶ ἰσχύουσα ἀπαγόρευσις τῆς εἰσόδου γυναικῶν, ἐλησμονήθη τότε. Εἰς ὅλας τὰς μονὰς ἐπέδειξε τὸ αὐτοκρατορικὸν ζεῦγος μεγάλην ἐλευθεριότητα³· ἰδίως δὲ πρὸς τὴν σερβικὴν μονὴν τοῦ Χελανδαρίου. Ἡ ἀνάμνησις τῆς ἀποδημίας των διασώζεται μέχρι τῶν ἡμερῶν μας εἰς πλῆθος παραδόσεων τῶν Ἀθωνιτῶν μοναχῶν κάθε ἐθνικότητος³. Ἡ μεγάλη

¹ Βλ. B. Korabiev, Actes slaves de Chilandar, 494-495. Ὁ Δουσάν καὶ ἡ σύζυγός του Ἑλένη πρέπει νὰ εἶχον ἔλθει εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος πρὸ τῆς 1ης Σεπτεμβρίου 1347, διότι κατέχομεν ἐνθύμησιν τοῦ γέροντος Ἰωαννικίου, φέρουσαν χρονολογίαν 6855 (1346-1347), εἰς χειρόγραφον τὸ ὁποῖον ἔγραψε διὰ τὴν αὐτοκράτειραν Ἑλένην εὐρισκομένην τότε εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος (βλ. Lj. Stojanović, Stari srpski zapisi [Βελιγράδιον 1905], III, 40, ἀρ. 4939). Οἱ ὑψηλοὶ ἐπισκέπται παρέμειναν εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος μέχρι τῆς ἀνοίξεως τοῦ ἐπομένου ἔτους. Πρέπει δὲ νὰ εἶχον ἀναχωρήσει πρὸ τῆς 29ης Ἀπριλίου 1348, διότι κατέχομεν χρυσόβουλλον τοῦ Δουσάν μετὰ αὐτὴν τὴν ἡμερομηνίαν ἐκδοθὲν ἐν Πρισρένῃ (βλ. Fr. Miklosich, Monumenta serbica [Βιέννη 1858], 139). Περὶ τῆς ἀποδημίας τοῦ Δουσάν εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος βλ. κυρίως T. Florinskij, Ἐνθ' ἀν., II, 134 κἑξ. καὶ Pamjatniki zakonodateljnoj dejateljnosti Dušana (Κίεβον 1888), 80. Γ. Σμουρνάκη, Τὸ Ἅγιον Ὅρος (Ἀθῆναι 1903), 88. Κ. Βλάχου, Ἡ Χερσόνησος τοῦ Ἀγίου Ὁρους Ἀθῶ (Βόλος 1903), 60-61. Ν. Βέη, Ἀθῶς, Ἐγκυκλ. Λεξ. Ἑλευθερουδάκη, I, 423β-424α. Τὸ γνωστὸν «svoden hrisovul» τοποθετεῖ ἐσφαλμένως τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Δουσάν εἰς τὸ ἔτος 1351 (βλ. Solovjev-Mošin, Ἐνθ' ἀν., 366). Τὸ «svoden hrisovul» εἶναι κατὰ τὸν Α. Stoilov, ὁ ὁποῖος τὸ ἔχει μελετήσει καὶ ἀναλύσει φιλολογικῶς καὶ παλαιογραφικῶς, «συμπλήμα γεγόμενον ἐπὶ τῇ βάσει αὐθεντικῶν ἰσως χρυσοβούλλων τῶν ἀναφερομένων αὐτοκρατόρων [δηλ. Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, τοῦ τσάρου τῶν Βουλγάρων Ἰωάννου, τοῦ Στεφάνου Δουσάν καὶ τοῦ δεσπότη τοῦ Οὐγκλεσι] καὶ συνταχθὲν οὐχὶ πρὸ τοῦ ΙΖ' καὶ οὐχὶ μετὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα» (βλ. A. Stoilov, Svoden hrisovul za istoriata na Zografskija monastyr, Sbornik v čest na V. N. Zlatarski [Σόφια 1925], 452). Ἐπίσης αὐθαιρέτως ὁ C. Hopf (Gesch. Griechenlands, I, 445b) θέτει τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Δουσάν εἰς τὸ ἔτος 1345. Ἀπὸ τὰ δωρηθέντα ἀντικείμενα εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἀγίου Ὁρους ὑπὸ τοῦ Δουσάν σώζεται μεταξὺ ἄλλων καὶ ἓνας σταυρὸς εἰς τὸ καθολικὸν τοῦ Φιλοθέου (βλ. G. Millet-J. Pargoire-L. Petit, Recueil des inscriptions chrétiennes du Mont Athos [Παρίσιον 1904], I, 98, ἀρ. 299).

² Περὶ τοῦ ἀβάτου βλ. Κ. Μ. Πάλλη, Περὶ τοῦ ἀβάτου τῶν μοναστηρίων κατὰ τὸ δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (Ἀθῆναι 1908).

³ Ὁ Γ. Σμουρνάκης (Ἐνθ' ἀν., 88) γράφει ὅτι, συμφώνως μετὰ ἀθωνικτῆς παράδοσιν, ὁ Δουσάν ὅταν ἐπισκέφθη τὸ Ἅγιον Ὅρος «ἐφιπλος ἀνεργιχῇ ἐπὶ τῆς

δὲ γενναιοδωρία των τοὺς ἔθεσε μεταξὺ τῶν κτητόρων καὶ εὐεργετῶν διαφόρων μονῶν ὡς π.χ. τῆς μονῆς Ἑσφιγμένου¹ τῆς μονῆς Ἀγίου Παντελεήμονος², τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου³ καὶ φυσικῶς τῆς σερβικῆς μονῆς τοῦ Χελανδαρίου καὶ τοῦ ἐν Καρυαῖς κελλίου τοῦ Ἀγίου Σάββα⁴. Εἰς τὸ συνῶδικόν τῆς μονῆς τῆς Μεγίστης Λαύρας μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ «Στεφάνου τοῦ ἀοιδίμου καὶ μακαρίτου δεσπότης πάσης Σερβίας, τοῦ πάντα μὲν τὸν βίον καλῶς καὶ θεοφιλῶς διαβιβάσαντος, ἐλεημοσύναις δὲ μάλιστα διαπρέψαντος. Ὡς γενομένου πολλοῖς μὲν ἀπόροις ποριστήν, πολλοῖς δὲ ἀδικουμένοις προστάτην, κτήτορός τε ἢ μᾶλλον πατρὸς ἐκκληροῦντος τόπον εἰς ὅλον τοῦτο τὸ καθ' ἡμᾶς Ἅγιον Ὅρος, ὅλαις χερσὶν ἐπικρατοῦντος καὶ συνιστῶντος αὐτό, καὶ λόγοις καὶ πράγμασιν ἐπαρκοῦντος ἡμῖν, τοῦ ὡς ἀληθῶς χριστιανικωτάτου καὶ φιλομονάρχου αὐθέντου»⁵.

Τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Δουσάν καὶ τῆς συζύγου του Ἑλένης εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος μνημονεύουν ἑλληνικαὶ καὶ σερβικαὶ σύγχρονοι πηγαί· αὕτη περιγράφεται ὁμως ἀλλιστα εἰς σερβικὸν χρυσόβουλλον τοῦ Δουσάν ἐκδοθὲν τὸ 1348

κορυφῆς τοῦ Ἀθῶνος, ἔνθα ἐνέτηξε τὴν τροπαιοφόρον αὐτοῦ σημαίαν, ἥτις εὐρεται ἐν τῇ Καθολικῇ τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου, περιειληγμένη περὶ τὸν κοντόν αὐτῆς. Περὶ τῆς σημαίας αὐτῆς βλ. αὐτόθι, 492-493 καὶ P. Popović, Iz hilendarske riznice, Prilozi za književnost, 18 (1938), 356-359. Πρβλ. T. Florinskij, Južnye Slavjane, II, 137. Δι' ἄλλας παραδόσεις βλ. Γ. Σμυρνάκη, Ἐνθ' ἄν., 499. R. M. Dawkins, The Monks of Athos (Λονδῖνον 1936), 356. Fr. Dölger (ἐκδ.) Mönchsland Athos (Μόναχον 1943), 70.

¹ Βλ. Solovjev-Mošin, Ἐνθ' ἄν., 150.

² Βλ. Akty russkago na svjatom Afoně monastyria sv. velikomučenika i čelitelja Pantelejmona (Κίεβον 1873), 253, ἀρ. 47. Γνωρίζω τὸ βιβλίον αὐτὸ μόνον ἐκ τῆς μελέτης τοῦ A. Solovjev, Histoire du monastère russe au Mont-Athos, Byzantion, 8 (1933), 225, σημ. 3. Συμφώνως μὲ ἀγιορειτικὰς παραδόσεις, ὁ Δουσάν ἐδώρησεν εἰς τὴν ρωσικὴν μονὴν λείψανα τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος (βλ. V. Mošin, Spomenik, 91 [1939], 253 καὶ 255-256).

³ Βλ. P. Lemerle, Actes de Kutlumuš, 112 καὶ 116. Αἱ δωρεαὶ τοῦ Δουσάν πρὸς τὴν μονὴν Κουτλουμουσίου ἀναφέρονται καὶ εἰς ἐγγραφον τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νεῖλου (Ὁκτ. 1386). Βλ. αὐτόθι, 144' 33, 51.

⁴ Βλ. St. Novaković, Zakonski spomenici, 473. Πρβλ. R. Grujić, Carica Jelena i čelija Sv. Save u Kareji, Glasnik Skopskog Naučnog Društva, 14 (1935), 33-42 καὶ S. Troički, Ktitorsko pravo u Vizantiji i u nemanjčkoj Srbiji, Glas, 168 (1935), 97.

⁵ D. Anastasijević, Srpski arhiv Laure atonske, Spomenik, 56 (1922), 17. Τὰ ὀνόματα τοῦ Δουσάν καὶ τῆς συζύγου του Ἑλένης ἀναφέρονται ἐπίσης εἰς τὸ ἱερὸν βιβλίον τῆς ἰδίας μονῆς (βλ. αὐτόθι, 17).

⁶ Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μνημονευθειῶν πηγῶν (σ. 06, σημ. 1) ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Δουσάν εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸν «Λόγον ἐγκωμιαστικὸν εἰς Γρηγόριον Παλαμᾶν» ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φιλοθέου (Migne, PG, 151, στ. 615).

ὑπὲρ τῆς μονῆς Χελανδαρίου, τὸ ὁποῖον μᾶς πληροφορεῖ πρῶτον ὅτι ὁ Δουσάν ἀπὸ πολλοῦ εἶχεν αἰσθανθῇ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἐπισκεφθῇ τὰς μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ ἔπειτα ἀφοῦ ἔλαβε τὴν εὐλογίαν τῶν ἁγίων πατέρων, περιηγήθη ὁλόκληρον τὸν Ἄθω καὶ προσεκύνησεν ὅλας τὰς μονὰς καὶ ἐχορήγησεν εἰς αὐτὰς μεγάλας δωρεάς, συνισταμένας μάλιστα εἰς χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη λατρείας, πολύτιμα ἄμφια καὶ ἄλλα ἀντικείμενα ἀξίας¹. Πλέον ὅμως περιώνυμος ὑπῆρξεν ἡ ἐπίσκεψίς του εἰς τὴν σερβικὴν μονὴν τοῦ Χελανδαρίου, τὴν ὁποίαν ἐπισκέφθη καὶ διὰ δευτέραν φορὰν κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του. Πλησίον τῆς «ἐλαίας τοῦ τσάρου» ὑπὸ τὴν ὁποίαν πιστεύεται ὅτι ἀνεπαύθη ὁ Δουσάν, εὐρίσκεται ἕνας σταυρὸς ἐπὶ μιᾶς λιθίνης βάσεως. Συμφῶνως μὲ τὰς τοπικὰς παραδόσεις, οἱ μοναχοὶ τοῦ Χελανδαρίου ὑπεδέχθησαν εἰς τὴν τοποθεσίαν αὐτὴν τὸν Δουσάν μετὰ τῆς συζύγου του καὶ τοῦ υἱοῦ του².

Τὰ σερβικὰ χρυσόβουλλα τὰ ὁποῖα ἐξέδωκεν ὁ Δουσάν ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Χελανδαρίου κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, μαρτυροῦν περιτρώως τὴν γενναιοδωρίαν τοῦ Σέρβου ἡγεμόνος πρὸς τὴν μονὴν αὐτὴν³. Πλὴν τῶν πολυαριθμῶν σκευῶν λειτουργίας τὰ ὁποῖα ἐδώρησεν εἰς αὐτήν, ἠὔξησε τὴν κτηματικὴν τῆς περιουσίαν καὶ διὰ χρυσοβούλλου καθώρισεν τὰ ὅρια αὐτῆς. Προσεπάτησε δὲ νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς διαφορὰς μεταξὺ τοῦ Χελανδαρίου καὶ τῆς μονῆς Ζωγράφου, Ἐκ τοῦ γνωστοῦ «svoden hrisovni»⁴, πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ Δουσάν συνεβίβασε τὰ δύο μοναστήρια, τὰ ὁποῖα ὥς γνωστὸν εὐρίσκοντο εἰς διενέξεις λόγῳ κτηματικῶν διαφορῶν καθ' ὅλον τὸν ΙΔ' αἰῶνα⁵. Τὸ αὐτὸ ἔγγραφον μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Δουσάν προσεκά-

¹ Βλ. B. Korabiev, Actes slaves de Chilandar, 494.

² Ἀρχ. Leonid, Istoričeskoe opisanie Hilandara (Μόσχα 1868), 67. Γνωρίζω τὸ ἔργον αὐτὸ μόνον ἀπὸ παραπομπὴν τοῦ T. Florinskij, Ἐνθ' ἀν., II, 137.

³ Βλ. δύο χρυσόβουλλα τοῦ Δουσάν ὑπὲρ τῆς μονῆς Χελανδαρίου ἐκδοθέντα τὸ 1348 (B. Korabiev, Ἐνθ' ἀν., 493-497 καὶ A. Solovjev, Odabrani spomenici, 132-135). Βλ. ἐπίσης τὸ ἔγγραφον δωρεᾶς χωρίων εἰς τὸ κελλίον τοῦ Ἁγίου Σάββα παρὰ τὰς Καρυάς. Τὸ ἔγγραφον αὐτὸ ἐξεδόθη ἐν Περλεπέ τὸ 1348, ἀλλὰ ἡ δωρεὰ εἶχε γίνῃ, ὥς φαίνεται, ὅταν ὁ Δουσάν εὐρίσκετο εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος (βλ. B. Korabiev, Ἐνθ' ἀν., 498-501 καὶ V. Mošin, Spomenik, 91 [1939], 223). Τὰ χρυσόβουλλα τοῦ Δουσάν ὑπὲρ τοῦ Χελανδαρίου φέροντα ἡμερομηνίαν 12 Δεκεμβρίου 1347 καὶ 26 Ἀπριλίου 1348 θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ V. Mošin (Ἐνθ' ἀν., 223, σημ. 11) ὡς πλαστά. Τὸ κείμενον τῶν δύο αὐτῶν χρυσοβούλλων εἶναι προσοιτὸν ἐν B. Korabiev, Ἐνθ' ἀν., 489-493, 501-505. Τὸ τελευταῖον ἔχει ἀναδημοσιευθῇ μεθ' ἑλληνικῆς μεταφράσεως τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἐν Solovjev - Mošin, Ἐνθ' ἀν., 336-351.

⁴ Solovjev - Mošin, Ἐνθ' ἀν., 366.

⁵ Ἡ πλέον γνωστὴ εἶναι ἡ περὶ τοῦ μύλου τοῦ Χάνδακος. Βλ. Fr. Dölger, Die Mühle von Chandax. Untersuchung über vier unechte Kaiserurkunden, Εἰς μνήμην Σπ. Λάμπρου (Ἀθήναι 1935), 13-27. Πρβλ. St. Binon, Revue d'hist. eccl., 34 (1938), 304-305.

λεσε κατὰ τὴν διαμονὴν του εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος τὸν ἡγούμενον τοῦ Ζωγράφου Γρηγόριον ὅπως προσέλθῃ εἰς τὴν μονὴν τοῦ Χελανδαρίου. Ὅταν αὐτὸς ἦλθε, τότε ὁ Δουσάν τοῦ ἐξήτησε νὰ τοῦ δεῖξῃ ὅλα τὰ παλαιὰ χρυσόβουλλα καὶ πατριαρχικά γράμματα τὰ ὅποια κατεῖχεν ἡ μονή του. Ἀφοῦ ὁ Γρηγόριος ἔδειξε δύο χρυσόβουλλα, ἐν ἑλληνικὸν καὶ τὸ ἄλλο σλαβικόν, ὁ Δουσάν καθώρισε διὰ χρυσοβούλλου τὰ ὅρια τῶν διαφιλονικουμένων ἐδαφῶν πρὸς ὄφελος ὅμως τοῦ Χελανδαρίου, ἀλλ' ἔδωκεν ὡς ἀποζημίωσιν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ζωγράφου τὰ περὶ τὸν Στρυμόνα χωρία Κρούσεβο καὶ Σωτήρ, ἀπαλάσσωσιν αὐτὰ συγχρόνως ἀπὸ κάθε καταβολῆν φόρων ¹.

Τὸ «svoden hrisovul» εἶναι ἀσφαλῶς πηγὴ ὑπόπτου γνησιότητος, ἐφ' ὅσον θέτει τὴν ἀποδημίαν τοῦ Δουσάν εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος εἰς τὸ ἔτος 1351, καὶ ἀναφέρει Γρηγόριόν τινα ὡς ἡγούμενον τῆς μονῆς Ζωγράφου κατὰ τὰ ἔτη 1347 – 1348, ἐνῶ γνωρίζομεν ἐξ ἄλλων ἀξιόπιστων πηγῶν ὅτι κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἡγούμενος τῆς μονῆς ἦτο ὁ Μακάριος ². Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν αἱ εἰδήσεις τοῦ «svoden hrisovul» ὡς στερούμεναι πάσης ἱστορικῆς ἀληθείας, διότι εἶναι λογικὸν νὰ σκεφθῶμεν ὅτι ὁ Δουσάν ἀπεπειράθη νὰ συμβιβάσῃ τὰς δύο φιλονικούσας σλαβικὰς μονάς. Ἐνδειξὴν τούτου ἀποτελεῖ καὶ ἡ σερβικὴ μετάφρασις τοῦ Πρακτικοῦ τοῦ Χελανδαρίου, ἡ ὁποία ἐγένετο πιθανῶς κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς πρὸς λύσιν τῶν κτηματικῶν διαφορῶν μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν μονῶν ³.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐπισκέψεώς του ὁ Δουσάν ἐξέδωκε πολλὰ χρυσόβουλλα ὑπὲρ τῶν διαφόρων μονῶν. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ὑπὲρ τοῦ Χελανδαρίου χρυσοβούλλων του, διασώζονται ἀπὸ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, ἐν χρυσόβουλλον ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Ἑσφιγμένου ⁴, ἐν ὑπὲρ τῆς Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ⁵ (ἀμφότερα ἀπολυ-

¹ Βλ. Solovjev – Mošin, "Ενθ' ἀν., 369. Ἡ αὕτη πηγὴ ἀναφέρει ὅτι ὁ Δουσάν κατέστρεψε ἑξ ἑγγραφα τῆς μονῆς Ζωγράφου (αὐτόθι, 373). Κατὰ τὸν V. Mošin (Spomenik, 91 [1939], 171 – 172 καὶ Povelja cara Dušana o selu Lušcu, Jugoslovenski istoriski časopis, 5 [1939], 116) τὸ ἀπολεσθὲν πρωτότυπον τοῦ ἐγγράφου τῆς μονῆς Ζωγράφου φέρον χρονολογίαν 1049 καὶ τοῦ προστάγματος τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' (1330), τὸ ὅποιον ἤρχισε τὴν ἔριδα μεταξὺ Χελανδαρίου καὶ Ζωγράφου, ἦσαν πιθανῶς μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τὰ ὅποια κατέστρεψεν ὁ Δουσάν.

² Βλ. L. Petit, Actes grecs de Chilandar, 287 (πρᾶξις τοῦ ἀγιορειτικοῦ συμβουλίου ἀπὸ Δεκεμβρίου 1347). Solovjev – Mošin, "Ενθ' ἀν., 346 – 347 (χρυσόβουλλον τοῦ Δουσάν μὲ ἡμερομηνίαν 26 Ἀπριλίου 1348). Τὸ χρυσόβουλλον ὅμως αὐτὸ θεωρεῖται ὡς πλαστὸν ὑπὸ τοῦ V. Mošin (Spomenik, 91 [1939], 223, σημ. 11).

³ Βλ. V. Mošin, Das Datum des Praktikon von Chilandar, Byz.-Neugr. Jahrb., 14 (1937 – 1938), 116 καὶ Spomenik, 91 (1939), 201 καὶ 202.

⁴ Solovjev – Mošin, "Ενθ' ἀν., 100 κέξ.

⁵ Αὐτόθι, 116 κέξ.

θέντα κατὰ μῆνα Δεκέμβριον τοῦ 1347) καὶ ἐν ὑπὲρ τῆς μονῆς Βατοπεδίου, ἀπολυθὲν κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1348¹. Εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν ἀνήκουν πιθανῶς ἐπίσης δύο ἀχρονολόγητα προστάγματα τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται εἰς τὸν Δουσάν. Τὸ ἐν ἐξεδόθη ὑπὲρ τῆς μονῆς Ἑσφιγμένου καὶ δι' αὐτοῦ χορηγεῖ ὁ Δουσάν ἐτήσιον ἐπίδομα πεντακοσίων βενετικῶν ὑπερπύρων ὑπὲρ τῆς ψυχικῆς σωτηρίας τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ ὑψηλοτάτου υἱοῦ του κράλη Οὐρеси εἰς ὃν ἀνατίθενται πάντα τὰ κτητορικὰ δίκαια τῆς μονῆς². Τὸ ἄλλο, φέρον τὸ μηνολόγιον σερβιστί, εὐρέθη εἰς τὴν μονὴν τοῦ Κουτλουμουσίου ἐσχάτως καὶ δι' αὐτοῦ ὁ Σέρβος ἡγεμὼν ἀπαλλάττει ὅλα τὰ ἀγιορειτικὰ μετόχια τοῦ *ποριατικοῦ*³. Κατὰ τὸν P. Lemerle τὸ ἐν λόγῳ πρόσταγμα «se presente comme un complément au celebre «chrysobulle général» adressée par Dušan au vingt convents de l'Athos»⁴. Ἀλλὰ ἐγγραφα τοῦ Δουσάν χρονολογούμενα ἀπὸ τὴν περίοδον αὐτὴν δὲν εἶναι γνωστά. Ἀναμφιβόλως ὅμως εἶχον ἐκδοθῇ καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα, εἴτε ἔχουν καταστραφῇ, εἴτε παραμένουν ἀκόμη ἄγνωστα εἰς τὰ ἀγιορειτικὰ ἀρχεῖα⁵.

¹ Αὐτόθι, 138 κξ. Ὁ St. Binon (Ἑνθ' ἀν., 307-308, 311) ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι ἡ παρούσα μορφή τοῦ χρυσόβουλλου αὐτοῦ φέρει ἰχνη μεταγενεστέρων παρεμβολῶν. Ἐκτὸς τούτων ὑπάρχει καὶ ἐν χρυσόβουλλον τοῦ Δουσάν ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος ἐκδοθὲν κατὰ μῆνα Ἰανουάριον τοῦ 1348 (Solovjev - Mošin, Ἑνθ' ἀν., 124 κξ.). Κατὰ τοὺς D. Anastasijević (Byzantion, 12 [1937], 634). Fr. Dölger (Emfängerausstellung in der byzantinischen Kaiserkanzlei? Archiv für Urkundenforschung, 15 [1938], 395, 409-410) καὶ St. Binon (Ἑνθ' ἀν., 311) τὸ χρυσόβουλλον αὐτὸ εἶναι μᾶλλον πλαστόν. Ὁ V. Mošin (Spomenik, 91 [1939], 221-230) ὑπεστήριξεν ἐκ νέου τὴν γνησιότητα τοῦ ἐγγράφου τούτου, ἀλλ' ἐπεκρίθη καὶ ἀάλιν ὑπὸ τοῦ Fr. Dölger (Byz. Zeitschrift, 40 [1910], 131, 137), ὁ ὁποῖος ἐξέφρασεν ἐπίσης τὴν γνώμην ὅτι καὶ τὰ σερβικὰ χρυσόβουλλα τοῦ Δουσάν ὑπὲρ τῆς αὐτῆς μονῆς μὲ ἡμερομηνίαν 12 Ἰουνίου 1349 εἶναι μᾶλλον πλαστά. Πρβλ. καὶ τὴν βιβλιοκρισίαν τῆς μελέτης τοῦ V. Mošin ὑπὸ G. Ostrogorsky ἐν Annales de l'Institut Kondakov, 11 (1910), 271-274.

² Solovjev - Mošin, Ἑνθ' ἀν., 148-151. Κατὰ τὸν N. Βέην (Vizant. Vremennik, 20 [1913], 311 καὶ Ἑγκ. Λεξ. Ἑλευθερουδάκη, I, 423β) τὸ πρόσταγμα αὐτὸ ἐξεδόθη ὑπὸ τῆς συζύγου τοῦ Δουσάν Ἑλένης. Ἡ χρῆσις ὅμως τῆς ἐκφράσεως «ἡ βασιλεία μου», τὸσον κοινῆς εἰς τὰ ἐγγραφα τοῦ Δουσάν καὶ ὀρισμέναι ἄλλαι ἐνδείξεις ἔπεισαν τοὺς A. Solovjev καὶ V. Mošin (Ἑνθ' ἀν., 148) νὰ ἀποδώσουν τὸ ἐν λόγῳ πρόσταγμα εὐλόγως εἰς τὸν Δουσάν.

³ A. Solovjev - P. Lemerle, Trois chartes des souverains serbes conservées au monastère de Kutlumuš (Mont Athos), Annales de l'Institut Kondakov, 11 (1939), 130. Ἐπίσης ἐν P. Lemerle, Actes de Kutlumuš, 229-230.

⁴ Αὐτόθι, 229.

⁵ Π.χ. χρυσόβουλλον τοῦ Δουσάν ὑπὲρ τῆς μονῆς Δοχειαρίου, ἐκδοθὲν πιθανῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, ἀναφέρεται εἰς μεταγενέστερον χρυσόβουλλον τοῦ Δουσάν ὑπὲρ τῆς αὐτῆς μονῆς. Βλ. Solovjev - Mošin, Ἑνθ' ἀν., 170. Διὰ τὸ ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος χρυσόβουλλον τοῦ Δουσάν βλ. ἀνωτέρω σημ. 1.

Όταν έπεσκέφθη ὁ Δουσάν τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἔζη ἐκεῖ μία ἀπὸ τὰς πλέον ἔξεχούσας φυσιογνωμίας τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστόν, πρωτηγωνίστησεν εἰς τὴν ἔριδα μεταξὺ τῶν Ἑσυχαστῶν καὶ τῶν Βαρλααμιτῶν¹. Οἱ Ἑσυχασταί, οἱ ὁποῖοι ἦσαν τότε ἰσχυρότατοι εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἐξήσκουν σημαντικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ἐκεῖ Σέρβων μοναχῶν καὶ ἐν γένει ἐπὶ τοῦ σερβικοῦ κλήρου ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἥδη τοῦ Ἁγίου Σάββα². Ἀκόμη καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Δουσάν φέρει ἴχνη ἐπιδράσεως ἀπὸ τὰς δοξασίας τῶν Ἑσυχαστῶν. Αὐτὸ φαίνεται εἰς τὰ πρῶτα ἄρθρα τοῦ περιφήμου του *Κώδικος* (*Zakonik*), ἔνθα ὁμιλεῖ ἐναντίον τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν αἱρέσεων ὡς καὶ περὶ ἐκκαθαρίσεως τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας³. Ἐκτὸς τούτου, τὸ γεγονὸς ὅτι προϋτίμησε τὰ ἔργα τοῦ γνωστοῦ Ἑσυχαστοῦ Ματθαίου Βλάσταρι ὡς βάσιν τοῦ νομοθετικοῦ του ἔργου ἀντὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ μεγάλου νομομαθοῦς, δεδηλωμένου ὅμως Βαρλααμίτου, Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, ὑποδεικνύει, κατὰ τὸν Α. Solovjev, τὴν συμπάθειαν τὴν ὁποίαν ἔτρεφεν ὁ Δουσάν πρὸς τοὺς Ἑσυχαστάς⁴.

Οἱ Ἑσυχασταὶ ἀπετέλουν τὴν πλειοψηφίαν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ ἀρχηγὸς τῶν Γρηγορίων Παλαμᾶς εἶχε πράγματι μεγάλην δύναμιν. Ὁ Στέφανος Δουσάν, πραγματιστὴς ὡς ἦτο πάντοτε εἰς τὴν πολιτικὴν του, καὶ γνωρίζων καλῶς τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν κατεῖχεν ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, τὸν συνήντησε προσωπικῶς καὶ συνδιελέχθη μετ' αὐτοῦ κατὰ τὴν περιόδον του εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος⁵. Κατὰ τὸν ἐγκωμιαστήν τοῦ Παλαμᾶ, ὁ Δουσάν ἀναφέρεται ὡς «πάντα κάλων κινῶν καὶ πᾶσαν μειῶν λόγου πείραν ὥστε τὸν μέγαν [δηλ. Παλαμᾶν] πρὸς ἑαυτὸν ἐπισπάσσειν»⁶, διότι, ἐπιτυχάνων τοῦτο, θὰ ἐκέρδιζε τὴν συμπάθειαν τῶν Ἑσυχαστῶν καὶ συνεπῶς θὰ ἐξησθένιζε τὴν θέσιν τοῦ ἀντιπάλου του αὐτοκράτορος Καντακουζηνοῦ,

¹ Ἡ κυρία βιβλιογραφία περὶ Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ τῶν Ἑσυχαστῶν ἀναφέρεται ἐν G. Georgiades Arnakis, Gregory Palamas Among the Turks and Documents of His Captivity as Historical Sources, *Speculum*, 26 (1951), 116, σημ. 2.

² Βλ. M. Vasić, L'hésychasme dans l'église et l'art des Serbes, *Recueil Uspenskiij*, I, 110 - 123.

³ Βλ. ἰδίως ἀρθ. 6 καὶ 11 (St. Novaković, *Zakonik Stefana Dušana*, 11 - 12, 14 - 16).

⁴ A. Solovjev, *Zakonodavstvo Stefana Dušana* (Σκόπια 1928), 80 - 81. Πρβλ. A. Solovjev, *L'œuvre juridique de Methieu Blastares*, *Studi bizantini i neoellenici*, 5 (1939), 698 - 707.

⁵ Κατὰ τὸν Α. Solovjev (*Zakonodavstvo*, 68, σημ. 2) ὁ Δουσάν συνδιελέχθη μετὰ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν, τὴν ὁποίαν εἶχε μάθει κατὰ τὴν ἑπταετὴ διαμονὴν του (1314 - 1321) εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Πάντως αὐτὸ εἶναι ἀπλὴ ὑπόθεσις καὶ δὲν ὑποστηρίζεται ὑπὸ τῶν πηγῶν.

⁶ Πατριάρχου Φιλοθέου, Λόγος ἐγκωμιαστικὸς (Migne, PG, 151, στ. 615).

μεταξὺ τῶν κυρίων ὑποστηρικτῶν τοῦ ὁποίου ἦσαν οἱ Ἑσυχασταί¹. Ὁ Δουσάν προέτεινε εἰς τὸν Παλαμᾶν νὰ διακόψῃ τὰς σχέσεις του μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ εἰς τὴν Σερβίαν ἔνθα θὰ ἐλάμβανεν ὡς ἀμοιβὴν ἀξιώματα, γαίας καὶ χρήματα. Ὅταν ὁ Παλαμᾶς ἠρνήθη ὅλα αὐτά, τότε «ἐπὶ δευτέραν ἰκεσίαν ἐτράπετο [δηλ. ὁ Δουσάν] προστιθείς τι καὶ βίας ὥστε τὴν Κωνσταντίνου καὶ αὐθις καταλαβόντα τὸν μέγαν πρεσβευτὴν αὐτῷ γενέσθαι πρὸς βασιλέας»². Δυστυχῶς οὐδὲν γνωρίζομεν περὶ τῆς φύσεως αὐτῆς τῆς προταθείσης ἀποστολῆς. Ὁ ἐγκωμιαστής ὁμῶς τοῦ Παλαμᾶ γράφει ὅτι «τὸ δ' ἦν ἄντικρυς προσωπεῖον μᾶλλον τοῦ κεκρυμμένου τὸ τῆς πρεσβείας, ἀλλ' οὐκ αὕτη τοῦ πράγματος ἡ ἀλήθεια· οὐδὲ γὰρ ἐβούλετο νεοπαγῇ καὶ κραδαινομένην ἔτι τῆς τῶν Ῥωμαίων γῆς τὴν ἀρχὴν κεκτημένος, τὸν μέγαν ἐκείνον [δηλ. Παλαμᾶν] παρ' ἐκείνῃ κεκτῆσθαι, ζώπυρον οἶονεὶ τῆς βασιλείας ὄντα Ῥωμαίων, καὶ ὄξιστα δυνάμενον τὴν πρὸς ἐκείνους τῆς εὐνοίας τῶν οἰκείων αὐθις ἀνάσαι φλόγα, τηλικούτον ὄντα καὶ πράγμασιν ἅμα καὶ λόγος»³. Ἀπὸ τὴν ἰδίαν πηγὴν μανθάνομεν ὅτι κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1348 ἐπεσκέφθη ὁ Παλαμᾶς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπομένου ἔτους ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, δὲν γνωρίζομεν ὁμῶς ὑπὸ ποίας συνθήκας ἔκαμε τὸ ταξίδιον αὐτό, καὶ ἰδιαιτέρως, ἐὰν ἐπῆγεν ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Δουσάν, ὡς ὠρισμένοι ἱστορικοὶ νομίζουν⁴.

Εἰς τὰ ζητήματα τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους παρενέβη ὁ Δουσάν συχνάκις κατὰ τρόπον ἀπροκάλυπτον, ἂν καὶ πολλὰς ὑποθέσεις παρέπεμψε πρὸς λύσιν εἰς τὸ διοικητικὸν συμβούλιον τοῦ Ἀθῶ⁵. Πάντοτε ὁμῶς ὑπεστήριξε τὰς ἀπόψεις τῶν Ἀθωνιτῶν. Εἰς τὰς διενέξεις μεταξὺ τῶν μονῶν

¹ Βλ. Ch. Diehl - R. Guiland - L. Economos - R. Grousset, *L'Europe orientale de 1081 à 1453* (Παρίσι 1945), 318 - 319.

² Φιλόθεος, PG, 151, στ. 615.

³ Αὐτόθι, στ. 615.

⁴ Αὐτόθι, στ. 616. Πρβλ. αὐτόθι, στ. 623, ἔνθα ὁ Φιλόθεος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1351 ὁ Παλαμᾶς, ἐπιστρέφων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως διὰ θαλάσσης, ἀφίχθη εἰς τὸν λιμένα τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ ὁ ἐκεῖ εὐρισκόμενος τότε αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Παλαιολόγος σχεδιάζων συμμαχίαν μετὰ τοῦ Δουσάν στρεφόμενην ἐναντίον τοῦ Καντακουζηνοῦ τοῦ ἀπηγόρευσε τὴν εἰσοδὸν εἰς τὴν πόλιν. Πρβλ. Καντακουζ. (Βόννης), III, 204 καὶ Γρηγορ. (Βόννης), III, 147. Ἐπίσης πρβλ. Νεΐλου, Πανηγυρικὸν εἰς Γρ. Παλαμᾶν ἐν PG, 151, στ. 675. F. Uspenskij, *Filosofskoe i bogoslovskoe dviženie v XIV věkē*, *Žurnal Minist. Narodn. Prosvěščenija*, 279 (Φεβρ. 1892), 416. L. Petit, *Les évêques de Thessalonique*, *Échos d'Orient*, 5 (1901 - 1902), 93. Γ. Σμυρνάκη, Ἐνθ' ἂν., 88. M. Jugie, Palamas Grégoire, *Dictionnaire de Theologie Catholique*, 11 (1932), στ. 1740.

⁵ Βλ. σχετικὰ ἔγγραφα ἐν L. Petit, *Actes grecs de Chilandar*, 282, 284.

τοῦ Ἀγίου Ὁρους καὶ τῶν προνοιαρίων, ὁ Δουσάν πάντοτε ἀπεφάνθη ὑπὲρ τῶν μονῶν¹. Σχετικῶς μὲ τὴν παρέμβασιν τοῦ Δουσάν εἰς ἀγιορειτικὰ ζητήματα, ἀνέφερον ἤδη τὴν λύσιν τὴν ὁποίαν ἔδωκεν εἰς τὰς διαφορὰς μεταξὺ τῶν μονῶν Χελανδαρίου καὶ Ζωγράφου. Ἐκ μεταγενεστέρας ἀγιορειτικῆς πηγῆς πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ Δουσάν ἐχορήγησε τὸν τίτλον τοῦ *ὑπερτίμου* εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ἱερισσοῦ², ἀπὸ σύγχρονα δὲ ἔγγραφα μανθάνομεν ὅτι οἱ Σέρβοι ἐχειροτόνησαν μέγαν ἀριθμὸν κληρικῶν κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν³. Ὁ Δουσάν διώρισε τὸν ἴδιον τὸν πιστὸν του φίλον, Σέρβον μοναχόν, Ἡσαΐαν, ἡγούμενον τῆς μονῆς τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος⁴. Ἀπὸ τὴν στιγμὴν αὐτὴν Σέρβοι μοναχοὶ εἰσχωροῦν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος κατὰ μάζας⁵.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ σερβικὸν στοιχεῖον, καὶ γενικῶς οἱ ἐν Ἀθῷ Σλάβοι, ἀνεθάρρησαν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς Σερβοκρατίας ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἔπαιξαν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Ἀγίου Ὁρους ἐνεργότερον ρόλον ἀπὸ πρὶν.

¹ Βλ. G. Ostrogorsky, *Pronija* (Βελιγράδιον 1951), 139-140. Οὕτω διὰ τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ Δουσάν καὶ διὰ διαφορῶν ἄλλων τρόπων κατῳρθώσαν αἱ ἀθωνικαὶ μοναὶ νὰ αὐξήσουν τὰς κτηματικὰς τῶν περιουσίας κατὰ τὴν περίοδον τῆς Σερβοκρατίας. Πρβλ. π.χ. τὴν περίπτωσιν τοῦ κτήματος τῆς Φιλίππας μελετηθεῖσαν ὑπὸ P. Lemerle (*Note sur la carrière judiciaire de Constantin Harménopoulos*, Τόμος Κων. Ἀρμενοπούλου [Θεσσαλονίκη 1951], 245-246).

² Τοῦτο ἀναφέρεται εἰς ἀγιορειτικὸν ἔγγραφον τῶν ἀρχῶν τοῦ 10^{ου} αἰῶνος ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἔριδος μεταξὺ τῆς μονῆς τοῦ Κουτλουμουσίου καὶ τῆς μονῆς τοῦ Σηροποτάμου. Βλ. P. Lemerle, *Actes de Kutlunus*, 246^ο 14-20. Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι ὁμῶς ὑπόπτου χαρακτῆρος διότι εἰς ἔγγραφα τοῦ Κουτλουμουσίου τοῦ 1329 καὶ 1330 ὁ ἐπίσκοπος Ἱερισσοῦ ὑπογράφεται ἤδη ὡς *ὑπέρτιμος* (βλ. P. Lemerle, *Ἐνθ' ἀν.*, 75, 79). Ἴσως ὁ Δουσάν νὰ ἐπεκύρωσεν ἀπλῶς τὸν τίτλον.

³ Βλ. πατριαρχικὸν γράμμα τοῦ Φιλοθέου πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ἱερισσοῦ, μὲ ἡμερομηνίαν 3 Αὐγούστου 1368, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ πατριάρχης τὸν συμβουλεύει νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ τοὺς ὑπὸ τῶν Σέρβων χειροτονηθέντας κληρικούς. Ὑπάρχουν πολλαὶ ἐκδόσεις τοῦ γράμματος αὐτοῦ. Ἡ πλέον προσιτὴ εἶναι ἐν Fr. Miklosich-J. Müller, *Acta et Diplomata*, I, 555.

⁴ Περὶ Ἡσαΐα βλ. τὸν Βίον του ἐν Glasnik, 56 (1884), 61-77. Βλ. ἐπίσης N. Mošin, *Spomenik*, 91 (1939), 243 καὶ τοῦ αὐτοῦ, *Žitie starca Isaji, igumena russkago monastyrija na Afone*, *Sbornik Russk. Arheol. Obšč. v Jugoslavii*, 3 (1940), 125-167. Ὁ Ἡσαΐας εἶναι ἐπίσης γνωστὸς ἐκ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὴν σερβικὴν πρεσβείαν τὴν ἀποσταλεῖσαν τὸ 1375 εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ τὴν συμφιλίωσιν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Βλ. Danilo (ἔκδ. Daničić), 331-383. Πρβλ. M. Lascaris, *Le patriarcat de Peć a-t-il été reconnu par l'église de Constantinople en 1375?* *Mélanges Charles Diehl* (Παρίσιον 1930), I, 171-175. Περὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Ἡσαΐα βλ. ἑσχάτως M. A. Purković, *Der Vater des Starez Isaias*, *Byz. Zeitschrift*, 44 (1951), 461-462.

⁵ Πρβλ. A. Solovjev, *Histoire du monastère russe au Mont-Athos, Byzantion*, 8 (1933), 226.

Διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἁγίου Ὄρους καταλαμβάνουν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τὸ ἀξίωμα τοῦ Πρώτου¹ Σέρβοι μοναχοί, οἱ ὁποῖοι ἀναφέρονται εἰς τὰς συγχρόνους πηγὰς ὡς «Σερβοπρωῖτοι»². Εἰς ἔγγραφον τῆς μονῆς Ζωγράφου (Μαΐου 1348), ἀπαντᾶται ὡς πρῶτος τοῦ Ἁγίου Ὄρους ὁ Σέρβος μοναχὸς Ἀντώνιος, ὁ ὁποῖος ὑπογράφει εἰς τὴν σερβικὴν³. Τὸ ἀξίωμα αὐτὸ περιήλθεν εἰς χεῖρας τῶν Σέρβων ἐπίσης κατὰ περιόδους μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δουσάν (1355)⁴.

Ἡ ἐνεργὸς αὐτὴ συμμετοχὴ τῶν Σέρβων εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Ἁγίου Ὄρους κατὰ τὴν περίοδον τῆς Σερβοκρατίας καὶ ὁ διορισμὸς Σέρβων πρώτων δὲν δικαιολογοῦν τὴν παρατήρησιν τοῦ V. Mošin, ὅτι μὲ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν ἀθωνιτικῶν μονῶν ὑπὸ τοῦ Δουσάν ἀρχίζει μία περίοδος «ἐκσλαβισμοῦ τοῦ Ἁγίου Ὄρους»⁵. Αἱ σλαβικαὶ ὑπογραφαὶ τοῦ Δουσάν εἰς τὰ χρυσόβουλλα τῆς Λαύρας (Δεκ. 1347) καὶ τοῦ Βατοπεδίου (Ἰαν. 1348), τὰς ὁποίας ἐπικαλεῖται ὁ V. Mošin, δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶν ὡς πειστικὴ ἀπόδειξις, διότι τὰ ἔγγραφα αὐτὰ θεωροῦνται ὑπόπτου γνησιότητος⁶. Ἐπίσης ἡ γνώμη τοῦ V. Mošin ὅτι ἡ μετάφρασις εἰς τὴν σερβικὴν ἑλληνικῶν ἐγγράφων τοῦ Ἁγίου Ὄρους κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὑποδεικνύει ἐξάπλωσιν τῆς σερβικῆς γλώσσης εἰς τὴν μοναστικὴν αὐτὴν κοινότητα, δὲν νομίζω ὅτι δύναται νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἄλλης γνώμης του περὶ «ἐκσλαβισμοῦ τοῦ Ἁγίου Ὄρους». Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπισήμων ἀγιορειτικῶν ἐγγράφων εἰς τὴν ἑλληνικὴν εἶναι τόσον μεγάλος καὶ τὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα εἰς αὐτὰ τόσον πολυάριθμα, ὥστε θὰ ἦτο σφάλμα νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔπαυσαν νὰ κατέχουν τὴν ἡγετικὴν θέσιν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος κατὰ τὴν περίοδον τῆς Σερβοκρατίας. Ἐξ ἄλλου αἱ σερβικαὶ αὐταὶ μεταφράσεις εἶναι μεταφράσεις ἐγγράφων σχετικῶν μὲ τὰς διενέξεις μεταξὺ τῶν μονῶν

¹ Περὶ τοῦ ἀξιώματος τούτου βλ. Χρ. Κτενᾶ, Ὁ Πρῶτος τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἀθῶ καὶ ἡ «Μεγάλῃ Μέση», ΕΕΒΣ, 6 (1929), 233-281.

² P. Lemerle, Actes de Kutlumas, 123-14.

³ Βλ. W. Regel-E. Kurtz-B. Korabiev, Actes de Zographou, 92. Ὁ Ἀντώνιος ὑπογράφει ὡς πρῶτος σλαβιστὶ καὶ εἰς ἔγγραφον τοῦ Κουτλουμουσίου ἐκδοθὲν περὶ τὸ 1350 (βλ. P. Lemerle, Ἐνθ' ἄν., 97).

⁴ Εἰς ἀγιορειτικὰ ἔγγραφα τοῦ 1356, 1363, 1364 καὶ 1366 ἀπαντῶμεν τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Σέρβου πρώτου Δωροθέου (Akty russkago κλπ., ἀρ. 9, 10, 11. Actes de Chilandar, I, ἀρ. 145, 148, 152. Πρβλ. Actes de Kutlumas, 122-124). Εἰς δὲ ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1369-1370 ἀπαντῶμεν τὴν ὑπογραφὴν ἐνὸς ἄλλου Σέρβου πρώτου ὀνόματι Σάββα (Actes de Kutlumas, 101, 106, 109, 115, 121 καὶ Actes de Chilandar, ἀρ. 153). Εἰς ἄλλος Σάββας ἀναφέρεται εἰς ἔγγραφα τοῦ 1513 (Actes de Zographou, ἀρ. 55 καὶ 56).

⁵ V. Mošin, Spomenik, 91 (1939), 243.

⁶ Βλ. Solovjev-Mošin, Ἐνθ' ἄν., 116 καὶ St. Binon, Revue d'hist. éccles., 34 (1938), 307-308, 311.

τοῦ Χελανδαρίου καὶ τοῦ Ζωγράφου τὰς ὁποίας συνεβίβασεν ὁ ἴδιος ὁ Δουσαν, ὡς εἵπομεν ¹. Τοῦτο καὶ ὅχι ἡ διάδοσις τῆς σερβικῆς γλώσσης ἐξηγεῖ, κατὰ τὴν γνώμην μου, διατὶ ἐχρειάζοντο σερβικαὶ μεταφράσεις τῶν ἐγγράφων αὐτῶν.

²Αναντιρρήτως ἡ θέσις τῆς σερβικῆς μονῆς τοῦ Χελανδαρίου καὶ τῶν ἐν Ἀθῶν Σλάβων ἐν γένει, ἐβελτιώθη κατὰ τὴν περίοδον τῆς Σερβοκρατίας, δὲν εἶναι ὅμως ὀρθὸν νὰ ὁμιλῶμεν περὶ «ἐκσλαβισμού τοῦ Ἁγίου Ὁρους» ἐπὶ Δουσάν ³. Οἱ Βυζαντινοὶ μάλιστα εἶχον ἀποσπάσει τὸ Ἁγιον Ὅρος ἀπὸ τὰς σερβικὰς χεῖρας δι' ἓνα μικρὸν χρονικὸν διάστημα κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἐναντίον τῶν Σέρβων κατὰ τὸ 1350 ⁴, οἱ δὲ Ἀθωνῖται, ἂν καὶ ὑπὸ σερβικὴν κυριαρχίαν, δὲν ἤρκουντο εἰς τὴν ἐγγύησιν τῶν προνομίων των καὶ τῶν περιουσιῶν των ὑπὸ τοῦ Δουσάν, ἀλλὰ ἐζήτουν νὰ ἐξασφαλίσουν ὁμοίας ἐπικυρώσεις καὶ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας ⁵.

⁶Ἡ προνομιακὴ αὐτὴ θέσις τῶν Σέρβων εἰς τὸ Ἁγιον Ὅρος ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Στεφάνου Δουσάν δὲν διετερήθη ἐπὶ πολὺ. Μετὰ τὸν θάνατόν του καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν κατάπτωσιν τῆς σερβικῆς κυριαρχίας ἐν Μακεδονίᾳ, συναντῶμεν ἐν κίνημα στρεφόμενον ἐναντίον τῶν Σέρβων καὶ τῶν Σλάβων ἐν γένει εἰς τὸ Ἁγιον Ὅρος ⁶.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡ. ΣΟΥΛΗΣ

¹ Ὅπως π.χ. τὸ πρακτικὸν τῆς μονῆς Χελανδαρίου καὶ τὰ ἔγγραφα τῆς μονῆς Ζωγράφου. Βλ. V. Moštin, Byz.-Neogr. Jagrb., 14 (1937 - 1938), 104 κέξ. καὶ τοῦ αὐτοῦ, Spomenik, 91 (1939), 170 - 185, 199 - 203.

² Ἐπιστεύετο ὅτι ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Παύλου (ἀνέγκουσα εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ξηροποτάμου) περιῆλθε κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Σέρβων, αἱ νεώτεραι ὅμως ἔρευναι τοῦ St. Binon (Les origines légendaires, 261 - 362) ἀπέδειξαν τὴν γνώμην αὐτὴν ἐσφαλμένην. Κατὰ δὲ τὸν Γ. Σμυρνάκη (Ἐνθ' ἀν., 88, 638) ὁ Δουσάν ἐπεθύμει ὅπως ἰδρύσῃ εἰς τὸ Ἁγιον Ὅρος σερβικὴν πόλιν παρὰ τὴν θέσιν Σαμάρειαν. Καθ' ὅσον γνωρίζω, οὐδεμία τῶν πηγῶν μᾶς πληροφορεῖ περὶ αὐτοῦ. Ἴσως ἡ πληροφορία τοῦ Σμυρνάκη βασίζεται ἐπὶ τοπικῆς παραδόσεως.

³ Βλ. Καντακουζηνὸν (Βόννης), III, 113· 20 κέξ. Γρηγοριαν (Βόννης), II, 876· 22 κέξ.

⁴ Βλ. τὸ ὑπὲρ τῆς μονῆς Χελανδαρίου χρυσόβουλλον τοῦ Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου ἀπολυθὲν κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1351 ὡς καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος ἀπολυθὲν κατὰ τὸ 1353 (L. Petit, Actes de Chilandar, 292 - 294 καὶ V. Moštin, Spomenik, 91 [1939], 247).

⁵ Βλ. L. Petit, Ἐνθ' ἀν., 329, 333 - 334 καὶ P. Lemerle, Actes de Kutlunus, 129· 57, 131· 112. Διαμάχη μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ Σλάβων μοναχῶν ὑφίστατο καὶ πρὸ τῆς περιόδου τῆς Σερβοκρατίας. Βλ. L. Petit, Ἐνθ' ἀν., 279 - 282. Πρβλ. P. Lemerle, Philippes, 197, σημ. 3.